કિસ્સા.

અરમન મુગલાનીકા.

કિંમત ચાર આના.

કિસ્સા

બમન મુગલાનીકા.

રચનાર,

કવિ. મુનશી હર્ષદરાય સુંદરલાલ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

કેશવલાલ મગનાલ તન્ત્રી હર્ષદ્દૂતરંગ.

આવૃત્તી પહેલી. પ્રત. ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૬૨ સને ૧૯૦૬.

આમદાવાદ.

ધી "ચીમનલાલ" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

કીંમત ફકત ચાર આના.

પ્રસ્તાવના.

સંવત ૧૯૯૯ ના ફાગણ મહિનામાં કડી તાલુકામાં કવિ હર્ષદરાયે આ લાવણી બનાવી છે. તે વખતે આ કવિની ઉમ્મર અઠાવીસ વરસના સુમારે હતી. વ્રિજ ભાશામાં કાવ્ય લખવાને તે નવા ઉછરતા કવિ હતા, તે વખતમાં આ કવિ ગાયકવાડ સ્ટેટમાં મુલકી ખાતામાં કારકુન હતા; કડી ગામમાં લાવણી કહેનાર એક તંબોળીયે કવિ હર્ષદરાયને એમ કહ્યું કે, હે કવિરાજ! તમે કવિ ખરા, પણ કવિતા તથા છંદ વીગેરે બનાવી શકો, પણ હિંદુસ્થાનમાં કલગી, અને તારો એવા બે વિભાગમાં સામેલ થનારા ઉસ્તાદ લોકોએ જેવી લાવણીયો બનાવી છે તેવી લાવણી તમે બનાવી શકો નહી; તંબોળીનું એ પ્રકારે વચન સાંભળીને કવિ હર્ષદરાયે તેને કહ્યું કે તમે લાવણી સંભળાવો. તંબોળીયે લંગડી ધરણની લાવણી ગાઇ બતાવી; તે લાવણી સાંભળીને-કવીએ કહયું કે-તમારા હિંદુસ્થનમાં નિવાસ કરનારા કલગી અને તારા પક્ષ વાળા લાવણી એક બીજાના વિરૂદ્ધમાં ગાય છે, તેમાં રહસ્ય શો રહ્યો છે! તેના જવાબમાં તે તંબોળીયે સ્રી અને પુરૂષના સ્વરૂપનો ભેદ બતાવ્યો, અને તેમાં સૃંગાર વિગેરેનાં સાહીત્ય જણાવ્યાં, તે સાંભળીને કવિરાજ-પોતાનું મસ્તક હલાવ્યું અને કહયું કે હે ભાઇ! કલગી એટલે માયા (પ્રકૃતિ) અને તોરા એટલે બ્રહ્મ. આ

પ્રકારે બે વિષય ઉપર ઉસ્તાદોએ લખ્યું છે;—જેઓ કલગી (માયા) પક્ષમાં છે તેઓ આદી નારાયણી સ્વરૂપ માને છે. અને માયાના આશ્રયમાં તથા તેના ગર્ભમાં બ્રહ્મને રહેલો સિદ્ધ કરે છે તેથી તેઓ કલગી (માયા) ને શ્રેષ્ઠ ગણે છે—અને બ્રહ્મવાદી (તોરાને માનનાર) પક્ષ વાળા ચેતન શ્રેષ્ઠ ગણે છે, આ પ્રકારે બે પક્ષ પડયા છે. પણ હવે હું તમને જે લાવણી બનાવીને આપીશ તે નહિ કલગી કે નહિ તોરા, પણ સાધારણ શૃંગાર અને ગમ્મત દાખલ લખી આપીશ; એમ કહીને —કવિયે સંવત ૧૯૨૯ ના ફાગણ માસમાં હુતાશનીની રજાસાં બમ્મન મુગલાનીનો કિસ્સો બનાવ્યો;—આ કિસ્સાની પ્રત અમને કોઇની પાસેથી મળિ આવી, પછી સદ્ગુરુ કવીરાજને આ ચાલુ શાલમાં અમદાવાદમાં ખાડિયામાં અરજુન લાલની ખડકીમાં મળ્યા અને તેમને કહ્યું કે આ લાવણી તમે તમારી યુવાવસ્થામાં બનાવીછે માટે એ લાવણીમાં કંઇ ફેરફાર કરવો હોય તો કરી આપો કે અમે છાપીને બાહેર પાડીયે.

કવિયે કહયું કે—હવે મારી વૃત્તિ બીજા વિષયો લખવા ઉપર ગઇ છે. તેથી તેમાં સુધારો વધારો કરવાની હું ઇચ્છા રાખતો નથી. જે લખ્યું છે તે બસ છે.—એમ કહેવાથી એ લાવણી અમે પ્રિય મિત્રોને આનંદ પ્રગટ થવા છાપીને બાહેર કાઢી છે;—

લી. પ્રગટ કર્તા.

કિસ્સા

અમ્મન મુગલાનીકા.

લાવણી

રાહ લંગડી.

શહેર એક લખનૌકે બીચમેં થા મકાન ઇકરાનીકા,[1]
ઉસિ જગા પર,
હુવા કિસ્સા અમ્મન મુગલાનીકા, ઉસિજગોપર,હુવા,
મસ્તુગેગ ઉલ્ફાક નામકા એખ શખ્સ બેપાર કરે,
આનંદ રહે નિત
લડકી મહેતાબ નામકી હુસ્ન ભરે ॥આનંદ રહે નિત॥
સોલા બરસકી સુઘર[2] કામના દેખ ઇંદ્રકો ચિત્તહરે,
મન હરન માનુનિ;
નખત[3]મેં જૈસી ચાંદની લપકી[4] કરે ॥ મનહરન ॥

દોહરો.

શુક[5] ચંચુ[6]સી નાશિકા, અધર[7] પ્રવાલ[8] સમાન
નિર્મળ નયન શ્રવન લગિસોહે, ભ્રૂ[9]ધનુ[10] ચાપ સમાન,

---

૧ ઇકરાની નામનો મહેલ્લો, ૨ સુઘડ એટલે ચાતુર્યતાવાળો, ૩ નક્ષત્ર, તારા, ૪ લપકી એટલે દમક ચમક થયાં કરે તે, ૫ શુંક એટલે પોપટ ૬ ચાંચ, ૭ હોઠ, ૮ પરવાળાં જેવા રાતા હોઠ, ૯ નેત્રની ભમર ૧૦ ધનું એટલે ધનુશ જેવાં—ચઢાવેલા ધનુંશ જેવાં વાંકી ભમરો

ધોંસો.

ભાલ[1]બિચ કનક ટીકી[2] જોરી
ભ્રૂકુટિ[3] બિચ શામ[4] બિંદે[5] થોરી
સુરતિરસ[6] રલસ[7] ભરી ભોરી[8]
માનુંનિ[9] મુકુટ, રંગ ગોરી
બિનિ[10] મોતિ માલ ચલકે
મુર[11] મુખ હાસ[12] સહિત પલકે
પુષ્પ ગુંથન[13] હેં શીશ અલકે
દેખ મહિ ધરકો[14] માન છલકે,

શુચિ[15] કંઠ[16] કંબુ સમ મુક્ત[17] માલ લપટાય રહી
દ્વય[18] શ્રવન[19] મધ્ય મનિજટિત લોલકી[20] લ્યાય રહી

---

૧ (ભાલ–કપાળની વચમાં, ૨, ટીકી. ચાંલ્લો, તિલક, ટિલડી, ૩, ભૃકુટિ, ૪, કાળા રંગની ૫ બિંદી એટલે ઝીણી ટપકી, ૬ રતિ રસ ક્રિયામાં આનંદ આપનારી ઉલટવાળી, ૮ ભોળી પ્રેમમાં ફસાઈ જનારી; ૯, સ્રી,સ્રી સમુદાયમાં શ્રેષ્ટતા ધરાવનારી માનુનિ મુકુટ, ૧૦ કપાલના ઉપરના ભાગમાં બાંધવાની મોતીની દામીની; ૧૧ મધુર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે તેવું રુચિકર, ૧૨ મંદહાસથી મુખનું પલકાઈ જવું, ૧૩ ગુંથન ગુંથેલું ૧૪ પૃથ્વીને ધારણ કરનાર શેશ, કિંવા વાસુકી નાગ, ૧૫ પવિત્ર, ૧૬ શંખ જેવું, ૧૭ મોતીની માળા, ૧૮ બે, ૧૯ કાન, ૨૦ લોલક.

કુચ[1] સ્તન[2] ઉત્તગપર[3] કંચુકિ[4] કસ રસ પાય રહી
મદ[5] મત્ત ચિત્તમેં માનુનિ અતિ અકુલાય રહિ,
ગુલ્લુ ગુલાબ ખસ અંતરમેં મહકાય રહી.
કછુ હાવ ભાવ રસ સેન[6] બપ્પા[7] બરસાય રહી.
એક બમ્મનકે હિત કાજ જીયા તરસાય રહી.
જલ બિન જ્યૌ મછલી તરફ્ તરફ્ અકુલાય રહી;
શામશાન્ત એક વિપ્ર કાજ ચલિ આઈ ગેહ મુલતાની[8] કા
ઉસિ જગોપર હુવા કિસ્સા બમન મુગલાનીકા ઉચીતા
નિજ મુરાદ[9] હાંસલ[10] કરનેકો હર્ષ યુક્ત સંકેત[11] કિયા;
કછુ મોહ ફંદ સો;—
નેંનસેં નિશદિન વ્યાકુલ રહત જીયા[12];
કછુ મોહ ફંદ મેં,
ચહુઓર ઝાંકતહેં છબિલી છેલ મિલનકી આશતિયા.
બન રહિ ચકોરી[14]

૧, કુચ તથા સ્તન, ૨ ઉંચાં કઠિણ તુંગ, ૩ કંચળી, ૪ કસ કસકસીત તાંણી ને બાંધેલું, ૫, મદમસ્ત અલમસ્ત, ૬ ઇસારો ૭ ઇસારાની ઝડી વારંવાર જોવું અને નેત્ર માર્ગે ઇસારો જણાવવો, ૮ મુલતાની નામની એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને ત્યાં આ મુગલાંની આવીને બેઠેલી હતી. શામશાન્ત નામના બ્રાહ્મણને મળવાને માટે; ૯મુરાદ ઇચ્છા ૧૦ હાંસલ, પુર્ણ કરવી, પ્રાપ્ત કરવા માટે, ૧૧, સંકેત ઠરાવેલી જગો, ૧૨, જીવ ૧૩ દ્રષ્ટી કરવી. ધારીને જોવું; ૧૪ ચકોરી પક્ષીવર્ગ, ચંદ્રકીરણની લાલસા રાખનાર;

દ્રગન[1] બિચ સૂરત રખકર ટેક લિયા;
બન રહિ ચકોરી.

દો.

બની ચકોરી પ્રેમદા, ઝાંક રહિ જયોં ચંદ,
સોમ શાંન્તકો દેખતહિ, ભઇ અતુલિત હિય[2] આનંદ,

ધોરોા.

રદન[3] દોઉ અનાર[4] સમ ચલકે
હૃદયમેં પ્રેમ સિંધુ[5] છલકે
નેંનમેં લલિત[6] રંગ પલકે
બદનમેં[7] મદન[8] વારિ ઝલકે,
ઓર કછુ દેખ પરત અલકે
ચંદ્ર મુખ મંદ હાસ કલકે
બિકલચિત પ્રેમ રંગ ઢલકે
ચપલચિત પાદપ[9] રંગ[10] ખલકે

રંગત

કહે શોમ શાંત સુન ચતુર સુઘર મુગલાની,
મોય કવન હેતુ બુલવાયે કહો ગુન ખાની,
ચંચલ દ્રગમેં કછુ ઓર પલકિ પલટાની,
કછુ મંદ હાસ મુખ લિખહિ પરત મન માની;
કહો હૃદય મર્મ તજ ભેદ શરમ તજ શ્યાંની,

---

૧ નેત્ર. ૨, હિય હૃદય: ૩, દાંત, ૪ દાડીમના દાંણા જેવા, ૫ સમુદ્ર; ૬ સુંદર, ૭ શરીર; ૮ શરીરમાં, ૯ કામદેવ ૧૦ વેગ, આતૂણ, તેજ, જળી; ૧૧ ધ્વનિ, ખણુખણાટ;.

જદપિ હમ તુમ્હરી તનકી સકલ પિછાની,
જબ લગ તન કપાટ ખુલત નહિ શુન ખાની,
તબ લગિ નહિ નિશ્ચય હોત હૃદયકી કહાંની;
ઇસ કારનતે કહત તુજકુ મુગલાની તજકુ અબ બાનીકા
ઉસી જગેપર હુવા કિસ્સા અઝન મુગલાનીકા.(૨)

મુગલાની ઉવાચ.

કહે મુગલાની મેં સુખદાની સબસે રચાની રસખાની
ફિદા હો ગઇ;
દેખ તુજ હુસ્ન ખુસિસે કહું બાની,
ફિદા હો ગઇ;
કંઠ મોતિકિ માલ નેત્રહે લાલ ભાલ લિખ હરખાની
ફિદા હો ગઇ;
ભસ્મ ચરચિતકી ક્યા કહું મહે કહાંની,
ફિદા હો ગઇ.

દોહા.

માલા હે રૂદ્રાક્ષકી, હિય બિશાલ મનિમાલ,
ઔર બદનપર આશક મૈં તો, દેખ ભઇ હું ન્યાહાલ;—

—ધાંસો—

ભસ્મ ત્રિપુંડ[1] કિયા ભારી,
બીચમે મૃગમદકી[2] ખોરી[3];
અમૃતસી બાની લગે પ્યારી;
બચનમે ખિજે માર ડારી;

---

૧ ત્રિપુંડ, ભાલપ્રદેશમાં ભસ્મની ત્રણ આડીરેશાને ત્રિપુંડ કહે છે; ૨ મૃગમદ, કસ્તુરી, ૩, ખોરી, ઉભી બે લીટીઓ.

કિસ્સા બમ્મન મુગલાનીકા.

માધુરી મૂરત હિત કારી;
નૈનમે મેહ ઝખમ કારી;
કભિ તુમ દેહો કછુ ગારી;
મોય કું લગે અધિક પ્યારી

તુમ શિવ મંદિરમે પુજન હિત જાતેથે,
પર ભવ્ય[2] ભાલમે ભસ્મ સહિત, આતેથે
તબ મુઝે દેખ તુમ નયન ઉતૈં[3] લાતેથે
વો દેખ હમારા જીઆજું તરસા[4] લેથે,
જબ શિવ તાંડવ[5] કરિ નૃત્ય ઝાંઝરિ બજાઈ
તબ તુમ્હરિ ચતુરતા મેરે જીયામે પાઇ
કછુ ભ્રુકુટિ કુટિલ[6] નૈનનેં સૈન દિખલાઇ
તબસેં હમકો પ્રેમ સુઝતહેં કછું નાંહિં
મેરિ ચાહ તુજ પર હૈં બમ્મન પકર બાંહ રસખાનીકા
ઉસિ જગોપર—હુવા કિસ્સા બમ્મન મુગલાનીકા—(૨)

→ બમન વાચ ←

હમહેં બુત[7] પરસ્ત હિંદુ, તુમ ખુદા[8] પરસ્ત કહાતે હો,
સુન મુગલાની;
ઓર તુમ અધમ ચીજકો ખાતે હો;
સુન મુગલાની;

૧, ધા, ૨, વિશાળ, દેદિપ્યમાન; ૩, આ તરફ, મારા તરફ; ૪ લલચાવવું, ૫, નૃત્યના તાલ સાથે સંગીત વાળુ ગાયન; ૬, વક્ર, અનેક ચાળાથી ભરેલાં, ૭, બુત પરસ્ત, મુર્તિ પુજા કરનાર, ૮, ખુદા પરસ્ત પરમેશ્વરને માનનાર, તેને આકારવાળો ગણીને સમજનાર.

હમકો ચેયે ગુડ શક્કર મલીદા, તુમ પલાવ[1] ચિત ચહાતેહો
સુન મુગલાની;
કુરાનકા બચન તુમ હિય ધ્યાતેહો;
સુન મુગલાની—

દોહરો,

કહાં હંસ કહાં કાગ સમોવડ; કહાંહૈં કનક કથીર;
મૈં હિંદુ તુમ મુસલમિનાહો, એ હિ બડિહૈં પીર[2];

ધાસો.

હિંદુ હમ શ્રેષ્ટ કહાતે હૈં
જગત હમારા ગુન ગાતે હૈં
ધર્મકા માર્ગ બતાતે હૈં
નિપટકો હમહિ સતાતે હૈં
ઐસી હમરી પદવી ભારી
સોઇ તુમ જાનત નહિ પ્યારી
તુમસેં મહોબતકી દરકારી
તબતો મેરે શિર દુઃખ ભારી

રંગત સાદી

કછુ બ્યાહ[3] હમારા હુવાનહિ હૈં પ્યારી,
બૈશાખમાસમેં હોનેકી હૈં તયારી,
મેરે માત તાત એક પુત્ર મૈં વારી,
હમ પરહેં ઇનકી સગરી ઉમેદવારી;
હૈં અખુટ દ્રવ્ય કછુ ઔર નહિ દરકારી;

---

૧ પલાવ, અર્થાત ચોખાના વસ્તુ ભિન્નભિન્ન ભાત તૈયાર થાય છે તે; ૨, પીર, પીડા, દુઃખ; ૩ બ્યાહ–વિવાહ લગ્ન.

મૈં કૈસે કરૂં અબ સુન મુગલાની નારી,
તુમસેં કુછ હમરી મહોબતકી દરકારી,
જ્યૌં જલબિન આશા રખેં જૈસી ફૂલવારી;
જો જાને કછુ બાત પ્રીતિકે તબ નિશાન હૈં હાનીકા;
ઉસિજગોપર—હુવા કિસ્સા બમન મુગલાનીકા-(૪)

મુગલાની.

બમ્મનકી સુન બાની તબેં મુગલાની જીયામેં અકુલાની
ઝટ પરી ધરન પૈં
આનો કોઈ કનક[1] વેલિ ગિરી[2] તરસાની[3].
દે કપોલ[4] પર હાથ દેકે નિશ્વાસ[5] ત્રાસમય દરસાની,
કછુ સજલ[6] નયનસેં
દોનું કરજોરી બોલિ અમૃત બાની ॥ કહું ॥

– દોહરો –

જો તુમ લાયક હંસહૈં, જો મૈ કાગ સમાન;
શ્યામ[7] વરન[8] હૈં જ્યોં નટવરકો[9], રાધે ચંદ પ્રમાન,

ઘોંસો.

તૈંસે તુમ ચંદ રૂપ વારી,
શામ[10] ઘન રૂપ દાશિ પ્યારી,

૧, કનકવેલિ, સુવર્ણવેલ ૨ પડી ગઈ ૩ તરસાની, અર્થાત પાણી વિના જાણે સુકાઇ ગઇ હોય તેવી કનક વેલી જળની ઇચ્છા રાખવા વાળી વીખરી પડી; ૪, ગાલ ઉપર હાથ મુકતી, ૫, નિશ્વાસ, નિરાશા; ૬ સજલનયન, આંસુથી ભરાયલાં નેત્ર; ૭, કાળો રંગ. ૮, વરણ; ૯, શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન, ૧૦, કાળો રંગનું વાદળ;

જૈસે તુમ પ્રભા[1] તડિત ભારી,
મૈંહું એક ઘટા[2] મેઘ કારી,
જૈસે તુમ સજલ[3] સ્થાન કારી,
મૈંહુ એક પ્રિયકર ફુલ વારી[4]
જૈસે તુમ કનક રૂપ ચારી.
મૈંહુ મનિ માનિક બલિહારી;

સાદી રંગત

કરજોરી કહતહું સુન બમ્મન હિતકારી,
તુમ નાહક હમપેં અટલ મોહિનિ ડારી,
અબ નાત જાત પર મત કરરે દરકારી,
ઘર છાંડ ચલો જહાં બિદેશકી હે બારી,
તુમ પ્રેમ માગેકી જાનતહો સબ ઘટકી,
તુમ નૈન નચાયે નાચત હું જ્યોં નટકી,
મેં રહું રૈંન દિન બિચારમેં કછુ ફટકી.
મેરે દિલમેં લગ રહિ તુમ્હરે દરસકી ચટકી;
જોબમ્મન હમરી નહિ માને જી જાયગા દિલ જાનીકા,
ઉશિ, જગોપર,
હુવા કિસ્સા બમ્મન મુગલાનીકા. ઉશિ જગોપર,-૫

બમ્મન વાચ.

તેરી છીકરસે[5] લઉ ફકીરી જટા બાંધ રહું જંગલમેં
કોઉ ગુફા ગહ્વરમેં;

૧; વીજળીનો ચમકાર, તેજ, પ્રભા, ૨, ઘટા, જળથી પુરીત મેઘ ઘટા; ૩ જળથી ભીની ભુમિ; ૪ વાડી, વિટપ, પુષ્પવાટિકા, ૫, છીકર, તકરાર, ઉપાધી, વિવાદ,

અગર કોઈ મહાદ્વિપ[1] સાગર જલમેં
કોઉ ગુફા ગહ્વરમેં;
માત તાત ઔર તેરે બીચમેં મેં તો પર્યો સંકટ દલમેં
તન દગ્ધ[2] હુવા હૈં
ચિત્ત નહિ રૂચત એસે કછુ છલ બલમેં
તન દગ્ધ હુવા હૈં

દોહરો.

તેરી પ્રેમ કટારી સો, લગી કરેજે[3] પાર,
માત પીતાસેં જુદાઇ કરના, વોહિ દુ:ખકો દ્વાર,

ઘોંસો.

ઉભય[4] કારન દુખ દાતા હૈ,
સોઇ દુ:ખ કૌન સમાતા હૈ;
તેરા ચિત્ત હમપે ન્હાતા હૈં,
સોઇ ફલ હમહિ પાતા હૈ.
હ્રદયમેં તાપ બઢાતા હૈં,
ઉપાધિમેં હમ આતા હૈં;
પિછેસે જો પછિતાતા હૈં,
ટકે પાઇસેં બિકાતા હૈં.

સાદી રંગત.

સુન મૃગ લોચનિ મન હરનિ રસિક મુગલાની,
કયા કરૂં મુઝે કછુ કલન પરત દિલજાની,

---

૧ મહાદ્વિપ, મોટા બેટ, સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાંની જમીન ૨ દગ્ધ, બળેલું,૩, કરેજે, હ્રદય, કાળજુ,તારી પ્રેમ કટારીએ મારૂ કાળજું ભેદયું;૪, બન્યો કારણ મને દુ:ખ દે છે;

તાતેં બહેતર કે લેના ફકીરી રયાની,
ફિર તેરે દુશ્કપર ફીસા રહેગા પાની;
તેરે પ્યાર બચનકી લગતી મુઝે કટારી,
તું હેં સબ ગુનકી સુંદિર એક પટારી,
કભિ તું હેં રૂપ રસ બસકી છેલિ અટારી,
હમકો નહિ રહતી તુઝપર કછુ દરકારી;
માત તાતસે વિરકત હોકર તુમસે નેહ સો નહિ નીકા,
ઉસી જગોપર,—હુવા કિસ્સા બમન મુગાલનીકા;
ઉભી જગો પર. ॥ (૬)

મુગલાની વાચ.

બહેતર[1]કે તુમ ફકીર હોગે, તબ જોગન બનજાઉંગી,
તુમ નિકટ રહુંગી;
દાશી હોકર તુમ સ્નેહ દિખાઉંગી,
તુમ નિકટ રહુંગી— દાશી.
વીણા જંત્ર ડફ તાન સુનાકર ઘરઘર હરિ ગુન ગાઉંગી,
પ્રિય તેરે જીગરસેં
રોટી કર તુમકો સરસ ખિલાઉંગી-

દોહરો.

પ્રેમ કટારી જો રખ્ખે, સો જાનત હેં પ્યાર;
દાદુર[2] જૈસે બે દરદીસો, જાને કયા દરકાર[3],

ધોંસો.

ઐસી તુમ બાત સુનાતા હેં
જી. નાહક હમકો સતાતા[4] હેં

---

(૧) બેહેતર, ભલેકદી; ૨, દેડકો, ૩, પરવા, ગરજ,
(૪) સતાવવું. અકળાવવું.

પતંગિયા ક્યો જર[5] જાતા હેં
બદન હિત ખૌફન[1] ત્યાતા હેં
કમલ બીચ ભ્રંગ[2] ફસાતા હેં
ખુલેસે આપહિ જાતા હેં
અગનકો[3] ચકોર[4] ખાતા હેં
સ્વાદ ઉસમેં ક્યા પાતા હેં

રંગત સાદી.

અસ પ્રેમ[5] વિવશા અલ્પપ્રાતિ[6] પ્રેમ પિછાનત હેં
તુમ ચતુર સુઘર બમ્મન હો દરદ ન જાનત હેં
નિજ માત તાત વો અપનો સ્વાર્થ પ્રમાનતહેં
જબ લગ તનમેં જીયા,[7] તબહિ લગ માનતહેં
કોઉ પ્રેમ વિવશ સતિનારી પિયુ સંગ જલતીહેં
પતિ મરન જાનકે તુરિત પ્રાન પરહરતીહેં.
કછુ સુત વિયોગસેં માતા નહિ કછુ મરતિ હેં
કર બિચાર બમ્મન સત્ય બાત નીકરતી હેં
સુન બમ્મન અબ તેરે જીગર[7] પર પ્રાન જાયગા શ્યાનીકા
ઉસિ જગોપર હુવા કિસ્સા બમ્મન મુગલાનીકા. ઉસી ૭

૧, ભય, સંકોચ, શોચ; ૨ ભમરો; ૩, અગન, એ અગ્ની છે; ૪, ચકોર પક્ષી; ૫, પ્રેમમાં લુબ્ધ થએલો, વશ થએલો; બંધાયલો; ૬, અલ્પ પ્રાણી, થોડા વર્ષ સુધી જીવનાર પ્રાણી. તથા અજ્ઞાન સ્થિતિ વાળુ પ્રાણી, ૭, જીયા, જીવ, હ્રદય, અંતઃકરણ મન ઇત્યાદિક, ૮ જીગર, તારા દિલ ઉપર તારે માટે પ્રાણ ત્યાગ કરીશ;

બમ્મન વાચ.

શ્રેષ્ઠ[1] વિપ્રકી પદવિ[2] છાંડકર અધમ[3] યવન[4]પદ હૃદયધરે;
સો નિચ કાર્ય હેં
હંસપદ[5] તજકર ઉલુક[6] સ્વરૂપ કરેં; સો નિચકાર્યહે,
સ્વચ્છ[7] કનક મનિ[8] માનિક[9] સંગતજ કથિર[10] લોહવત[11]
આપુ[12] ઠરેં;
સો નિપટ[13] સાન હેં
અમૃત[14] ફલ તજકર વિષ[15] પર કાર્યવરે;॥ સો નિપટ
જ્ઞાન હેં

દો.

આગેંસેં ચલિ આતહેં, અધમ શ્રેષ્ઠકો ભેદ,
હંસ મોતિકો ભોગ લેતહે, નહિતર[16] પાવે ખેદ,

ધોંસો.

કાગ સબહિકો ભક્ષ કરેં
મલિનમેં નિશિદિનું ચંચુ ભરેં

૧, શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ, ૨, પદવિ, સત્તા, મર્યાદા, ૩, અધમ, દુષ્ટસ્થિતિ, નિચો દરજ્જો, ૪ હિંદુ ધર્મથી ઉલટો ધર્મ પાળનાર તેને યમન કહે છે; ૫, હંસની પદવી ત્યાગીને, ૬ ઉલુક, ઘુડની પદવી પ્રાપ્ત કરવી, ૭ સ્વચ્છ ઉત્તમ, નિર્મળ, ૮ મણિ, ૯ માણુક, ૧૦ કથિર, કલાઈ, ૧૧ લોહવત, લોખંડ પણું. ૧૨. પોતે, ૧૩ નિપટ, અજ્ઞાન પણું પ્રાત કરાવનાર ભનિત જ્ઞાન છે, ૧૪ અમૃત ફળ, જે ફળથી આયુષ્ય અને આરોગ્યતો વધારો થાય છે; ૧૫ વિષ, ઝેહેર, ગરલ; ૧૬ નહિતર, નહિતો;

અંબુ[૧] બિન મીન[૨] કબ્હુન ઠરે
હંસ[૩] મોતિ બિન તુર્ત મરે
નીચસો નીચ ભયો સિગરે
ઉંચસો ઉંચ પરત નજરે
ગરૂડ આકાશ મધ્ય વિચરે[૪].
સર્પ ભુમિ તન સ્પર્શ[૫] કરે;

રંગત સાદી.

અસ બિધ કુ સંગકો રંગ અધિક દુઃખ કરતા;
સન્માન કિર્તિ કુલ ધર્મ મૂલકો હરતા,
પરિવાર ભ્રાત ભગિનિ સંબંધ પથ જરતા,
ઉદ્વેગ ત્રિવિધિ પરિતાપ વ્યાધિ વપુ વરતા;
તેહિ કારન મમ હ્રદય કરત હેં નિશોધ તુજ હિત સબહીકા
ઉસી જગોપર—હુવા કિસ્સા બમન મુગલાનીકા ઉસી(૮)

→ મુગલાની વાચ ←

કૌન અધમ અરૂ કૌન શ્રેષ્ઠ ઇનકો બિચાર ચિતમેં કરીયે
પ્રિય ચતુર સુધર હો;
ન કછુ તુમ હમ મેં ભેદ અંતર ધરિયે; પ્રિય ચતુર સુધરહો
નર નારી દોઉ જાતી બિના કોઇ જાત નહિ નિશ્ચય કરીયે
પ્રિય ચતુર સુધર હો;
સબહિ જન એક રૂપ ચિતમેં વરિયે ॥ પ્રિય ચતુર--

---

૧ અંબુ-જળ, ૨ મીન, માછલી, ૩, હંસ, તથા પરિક્ષક, ૪, વિચરે, ગતી કરે, જાય; ૫, સ્પર્શ ઘસાઇને જવું.

દોહરો

દયા,[1] ક્ષમા,[2] અરૂ એક પત્નિવ્રત,[3] સત્ય[4] ઉદાર[5] પ્રમાન;
સોઇ શ્રેષ્ટ જન કહત જગતમેં; જદપિ નીચ નિદાન-

હમહિ[6] તુમકો[7] ઇક ત્રાતા હેં
એક ભુમિ અરૂ પિતુ માતા હેં
એક તન રકત[8] કહાતા હેં
એક આત્મા પ્રખ્યાતા હેં
એક ગુન[9] જ્ઞાન બહાતા હેં
એક કિરતાર બિધાતા હેં
સોઇ બિધ બેદહિ ગાતા હેં
કાજી કુરાન પઢાતા હેં;—

રંગત સાદી

દેખો જગનાથ પંડિત સન યાવનિ આઇ
સુખ ભોગ કલા સંસૃદ્ધિ જગતમે પાઇ

૧, દયા, બીજાનું દુઃખ જોઇને કૃપા ઉત્પન્ન થવી; ૨, ક્ષમા, સહનતા; ક્રોધને મારવાની શકતી, વિવેકના સ્વરૂપને ઓળખવાની શકતી; પ્રકૃતિના રંગ ઢંગને જાણુવાની શકતી એને ક્ષમા કહે છે; ૩, પત્નિવ્રત, એકજ સ્ત્રી સાથે સંસારનું સુખ માનનાર; ૪ સત્ય વાણી ઉચરનાર, ૫ ઉદાર વૃતિ રાખનાર; આટલા ગુણુ નીચમાં હોય તો તે શ્રેષ્ટ કહેવાય છે. ૬, હમહી મને, ૭, તુમકો, તમને એક ઇશ્વર છે. ૮, રકત, લોહી; રૂધિર, ૯, ગુણુ જ્ઞાન, ત્રયગુણિમાયા સર્વમાં વ્યાપક છે; અથવા તો પ્રકૃતિ રચિત જે કાર્ય છે તે સર્વમાં છે જ;

વહુ પંડિતકે દિલ કયોં શંકા નહિ આઇ
વ્યવહાર છાંડકે પ્યારી કંઠ લગાઇ
નિજ વિદ્યા બલસેં એસી કહાંની કહાઇ
ગંગાને દોનો જલકો જાકે અન્હાઇ,
સબ વિપ્ર વૃંદમેં કિર્તિ અમુલ બઢાઇ,
કરિકે વિવાદ નિજ મનકી મુરાદ પાઈ--

ઇસ પ્રકાર હો ગઇ બાત તુમ જાનતહો સબકથનીકા-
ઉસીજગોપર-હુવા કિસ્સા બમન મુગલાનીકા ઉસિજગો

બ્રહ્મન વાચ. [૯]

સુન સુજાન તુમ નયન બાન[1] મુનિ ધ્યાન જ્ઞાનકો દુરકરે
મુખ કમલ તુલ્ય હેં
વક્ર ભ્રૂકુટિ[2], ધનુષાકૃત[3] ચુર કરે, મુખ કમલ તુલ્યહેં;
રક્ત અધર[4] ઉજ્વલ કર[5] સુંદર હૃદય પ્રફુલ્લિત પૂરકરે
સુખ સદન[6] રૂપ હેં
બિલાસ રસ રંગ અધ્ય મહેશુર[7] કરે-સુખસદનરૂપ હેં

દોહરો.

ચંપક પૂષ્પ સમાન સકલ તન,નિતંબ[8] લગિ શિરકેશ;
મંદહાસ[9] મોહિત[10] મદમાતી[11], ભરયોવનકો રેશ;

૧, નયન બાણ, નેત્ર રૂપી મોહક નયન રૂપી બાણ, ૨, વક્રભ્રકુટિ, વાંકી ભ્રૂકુટિ ખેંચેલા ધનુષની આકૃતી માફક; ૩, ધનુષાકૃતિ, ખેંચેલા ધનુષ જેવાં; ૪ રાતા હોઠ, પ્રવાલ જેવા રાતા; ૫, ઉજળા હાથ; ૬ સુખસદન, સુખનુંસ્થાન ૭ જાહેર કરે, ૮ નિતંબ પાછલો ભાગ કુલાનો ભાગ, ૯, થોડુ થોડુ હસવુ તેને મંદ હાસ કહે છે; ૧૦ મોહિત મોહ પ્રાપ્ત કરાવે તેવું. ૧૧ મદમાતી, મદમા છકેલી મસ્ત છકેલી, મસ્ત થએલી, યૌવન ગર્વ વાળી મસ્ત;

ધીંસો.

બચન અમૃત સમ ભાવન હેં
મધુરતા શોક શમાવન હેં
વાક[૧] પટુતા ચિત લ્હાવનહેં
પરમપદ દાયક પાવન હેં
મોહકો વેલિ બઢાવનહેં
શ્રેષ્ઠ સબ અંગ સુહાવનહેં
ભ્રમિત ચિત શાંન્ત કરાવનહેં
બદનમેં સુરંગ સાવન હેં

સાદીરંગત,

સંગિત[૨] સુરંગકો ચિત્રરૂપ હિતકારી
કવિ[૩] કોવિદકે[૪] ચિત હર્ષ બઢાવનહારી[૫]
શુભ સંત સાધુ ચિત પ્રચલિત[૬] કરનેવારી
કલગાન તાનમેં[૭] મનોરમા[૮] તે ન્યારી
રનજીત[૯] યોદ્ધકોં[૧૦] નજર ચુકાવનહારી[૧૧]

---

૧ વાક પટુતા બોલવામાં કુશળતા. ૨, સંગતિ સુરંગ; એવું સંગિત કે જે સંગિતથી ઉતમ રંગ પ્રગટ થાય, એ રંગ એવો કે હૃદયમાં આલ્હાદ, પ્રેમ વીગરેના રંગને પ્રગટ કરી દે એવું સંગિત સુરંગ; ૩, કવિ, કાવ્ય શાસ્ત્રને જાણનાર, કાવ્ય રચનાર, ૪. કોવિદ, પંડિત; ૫ વધારનારી, ૬; ચલિત કરાવનારી, મનની દ્રઢતાને ફેરવી નાંખનારી. મોહજાળ પાથરનારી; ૭ કલગાનતાન, મધુરગાનતાન કરવામાં કુશળ; ૮ મનોરમાં મનથી પ્રગટ થતી આનંદ પ્રગટ કરનારી મોહની આનંદ પ્રાપ્ત કરનારી મનોરમાથી પણ ન્યારી; ૯ યુદ્ધ રણમાં જીત મેળવનાર ૧૦, યુદ્ધ કરનાર શૂર મર્દ પુરૂષો; ૧૧ ચુકાવનાર;

કૈંવળ સુખ વિલાસ, રૂપ સેજ[1] અતવારી
મૃગમદ[2] સુગંધ[3] કેસર[4] કપુર[5] સુત પ્યારી
સબ અંગ અંગ સુગંધ મહુક[6] બલિહારી
અસ પ્રકાર આનંદ કંદ તવં સકલ બદન રસ ખાનીકા
ઉસી જગો પર, હુવા કિસ્સા અમ્મન મુગલાનીકા (૧૦)

મુગલાની વાચ.

મેં તો નહી ઉપમા કે યોગ્ય પ્રિય તુમ્હરે દરસકે અનુરાગી
ચિત બિલક રહતહેં
આજ તુમ સમિપ ભઇ હું બડભાગી.
ચિત બિકલ રહતહેં
નહિ ગુમાન અહો જીય જાન તુમસેં
તનમન લગની લાગી;
તુમ ચતુર જાનકે,
બિરહકી પીર બદન નિરખત ભાગી,
તુમ ચતુર જાનકે,

દોહરો.

માત તાતકી આજ્ઞા મોકો, ઇચ્છા વરકે કાજ
અબલગિ ઢુંઢ ફિરિ બસુધાપેં, મિલે આપ મહારાજ.

ધોંસો,

બરસ સોરહકી મદમાતી
સહી નહિ જાત મદન કાતી
રૈન ભર ભર આવત છાતી
બિરહ ભ્યાકુલ રહું દિન રાતી
ચંદ્ર રશ્મિ લગતી તાતી
સુ ચંદન જારત હે ગાતી

---

૧ પથારી સેજ શય્યા; ૨, મૃગમદ કસ્તુરી; ૩ સુગંધિત દ્રવ; ૪ કેશર, કાશ્મિર; ૫ કપુર, ૬ મહુક સુગંધ;

રૈનમેં નિંદ નહિ આતી
નસિબ પર પલપલ પછિતાતી

સાદી રંગત.

યો દિવસ અજહું[1] લગિ વ્યતિત[2] ભયે સુન પ્યારે
તુમસો લગિ લગની[3] સત્ય કહું દીલ દારે
તુમ જાનત હો પ્રીય તરૂણ[4] તરૂણિ[5] ગત ન્યારે
સો અબલા નરમ હૃદયકી કોન બીચારે
યહ સબ વીવેક બલ તુમ્હરે મેં સરદારે
તુમ પર સબ રખિ વિશ્વાસ સુ બચન ઉચારે
મત કરહુ દેર અબ ચલિયે કાર્ય સુધારે
મેં પલા પકરી... નાહી છોડુ દિલદારે
હોય નિડર[6] અબ ચલો મેરે ઘર તુમ હમસે કીજે નિકા
ઉસી જગોપર, હુવા કીસ્સા બચ્મન સુગલાનીકા (૧૧)

સુનિ બચન સુગલાની શ્યાનીકા,
શોમ શાંતકા મન ભાયાં
સુધ બિસર ગયા હેં
સબજ પરી જેસી શ્યાનીકા કર રહાયા,
સુધ બિસર ગયા હેં
અગન લાગસેં ઘત પિગલે ત્યો
શોમ શાંત ચિત પિગલાયા
કછુ ઇસ્ક ફંદસે.
ચંદપે સકોર ચિત વત ભરમાયા

૧, અજહુલગી, અત્યારલગી; ૨ વ્યતિત, વીતીગ-
યા, ૩, લગની, પ્રેમ, ૪, તરૂણ જુવાન, ૫, તરૂણી, સ્ત્રી,
૬, નિડર, અભય થઇને ચાલો;

દોહરો.

સુનહુ ચંદ્રવદનિ મન મોહિનિ તેરે નયન કટાર
લગિ કરેજે પાર મોયકો કરી નહિ સકોં ઉચાર

ધોંસો.

દ્રગનેસે તિક્ષ્ણબાન છુટે
લાજ મર્યાદ બંધ તુટે
જાત કુલ ભેદ ભરમ તુટે
ખાસ વ્યવહાર દ્રવ્ય ખુટે
માત પિતુ ભ્રાત સબહિ રૂઠે
જબહી તેરે જોબન લુંટે
તરૂણ યૌવનકી કલી ચુંટે
તેરે બિન સબ રચના ઝુઠે

સાદી રંગત

અબ મેરે નયન બિચ બસ ગઇ છબિ તિહારી,
યહ જગત શુંન્ય સમ દેખત હું સુન પ્યારી;
તેરે મધુર બચન પેં જાઉ સદા બલિહારી;
લાવણ્ય રૂપ ગુન તુઝમેં હેં કુચ્છ ન્યારી,
અબ નહિ રખતામેં માત ભ્રાત દરકારી,
કછુ ઝુંઠ દિખત હેં યહ જગ રચના સારી,
અમૃત રસતેં તુઝ વદન અધિક હિતકારી
યહ નિશ્ચય કર કર કછુ નહિ સકત ઉચારી;
કોલ બચન મયહેત તુઝકો પ્યારી આશક તુમ્હારા હોચુકા
ઉસિજગોપર—હુવા કિસ્સા બમન મુગલાનીકા ॥
ઉસિજગોપર ॥ હુવા, (૧૨)

યહુ બિંચ બચન બિનાદ પરસ્પર કરકે નિકા હિય
—પાયે હુલાસ

રહે ચૈનમેં,
વિવિધિ રસ બસ રંગતમે લહે બિલાસ; રહે ચેનમે;
ચક્રવાક સમ પ્રેમ પરસ્પર રહે નિકટ આનંદ પ્રકાશ;
રસ બિનોદમે;
કબહુ નહિ બિછુરે, નહિ કબુ રહે ઉદાસ, રસ બિનોદમે;

સાખી.

વૃક્ષ સંગ વેલી જ્યોં લિપટે, ત્યોં રહે નિકટ સજોર,
ચંદ સમિપ જ્યોં ચકોરી ચાહત; ત્યોં દંપતિ કઠોર;

ધોસો;

લોહ ચુંબક સમ ચિત સરસે,
યુગલ બિચ ઓર ઢંગ દરસે,
હૃદયમેં પ્રેમ અખા બરસે
ચમક રહિ ચખ ધ્રુતિ ઉપરસે,
નિરંતર સુમિરન હરિ હરસે
કરત સુકૃત શુભ નિજ કરસે
માત પિતુ ભક્તિ સદા તરસે
યાદ કછુ આયા અંતરસે.—

રંગત.

એક દિવશ માતુકે નિકટ ગયા બડ ભાગી,
નિજ પુત્ર દેખકર માતા રોવન લાગી.
જલ ધાર વહન લગે ભાદો તુલ્ય દુઃખ દાતા
નિશ્વાસ દેતિ મહતારી વૃદ્ધ નહિ શાતા,
પુનિ વૃદ્ધ તાત જર જરિત ગાત પછિ તાતા
હે પુત્ર પુત્ર કહિ રૂદત ન શોક સમાતા,

ગદ્ગદ ગદિત કંઠ સ્વર, ભંગ અંગ ભયે તાતા,
સુખ મ્લાન ધ્યાન નિજ સુત પર પુનિ પછિ તાતા;
અહો પુત્ર હમ વૃદ્ધ અપંગકી દુર્ગતિ હોગી કહાનીકા,
ઉસિ જગોપર-હુવા કિસ્સા અમન મુગલાનીકા ૧૩

(શામ શાંન્ત પોતાના મા બાપને કહે છે)
શામ શાંન્ત કહેં સુન હું માત પિતુ જો તુમ હમપે
-સ્નેહ કરો;

કરો ત્યાગ સકલકો
નિરંતર નયન મધ્ય કાહે નીર ભરો, કરો ત્યાગ સકલકો
લગિ લગની મુગલાની સંગ, નહિ વૃથા હોગિ ઉપચારકરો
નહિ કાર્ય સફલસો.
અબેં તુમ શાંન્ત વૃત્તિ સેં બિચાર કરો;નહિ કાર્ય સફલસો

સાખી.
નાત જગત કુલ છાંડ ચલ્યો મહે; કીને ન કછુ બિચાર,
હોન હારસો ભયો કાર્ય સબ, અબ નાહ સુધરે સાર,

ધેંાસો,
નકછુ તુમ્હરે હિત કીન બિચાર
નકછુ ચિન્હો તુમરો ઉપકાર,
ભયો મહેં મોહ લુબ્ધ ગુમાર,
ભૂષ્ટ પઢવિ પાયો નિરધાર,
તુમ્હરે નૈનોમેં, ચલિ જલધાર.
ભયો મહેં નિર્દય કઠિન કુઠાર,
ક્ષમહુ અપરાધ હમારે સાર;
કપુત પર હોહુ આપ ઉદાર,
પુન કછુ કપુત હોત કુવિકાર,
કુમાતા કબહુન હોહુ ખરાર

જદપિ અહૈં ભ્રષ્ટ ભયો ચિત ચાર.
તદપિ શેવા કરી હૈ હિતકાર;

રંગત ઓટી.

અસ કહી માતુ પિતુ ચરનન સીશ નમાયો
પિતુ માત હૃદય મેં પુત્ર પ્રેમ છલકાયો;
નિજ હૃદય લગાયે હર્ષ આંખા બરસાયો
નિજ ઘરમેં સુત સંગ ચાવનિ કંન્યા લ્યાયો.
સુખ સંપતિ પાકર જગમે સુજસ બઢાયો.
વહ ભયો વેદ વિતુ શાસ્ત્ર મધ્ય પટુ કહાયો.
આખરમે વૃદ્ધ હો બનમે બાસ બસાયો.
તપ અતુલ કીન પુનિ કેવલ પદકો પાયો.
અસબિધ શોમ શાંન્તને લેલિયે મનોરાજ રજધાનીકા
ઉસિ જગેપર, હુવા કિસ્સા બમન મુગલાનીકા; [૧૪]

યહ કિસ્સા કોઉ સુને સુનાવે કહેવે અરૂ ગાવે દિલસે
કછુ બિચાર કરકે;
ગુનિજન અર્થ સમજતા હેં તનસે, કછુ બિચાર કરે;
જૈસે કલ્પિત બાત નાજની પઠાનકા કિસ્સા મનસે
જીન્હેં બનાયા,
સોઇ બિધ લિખિ લાવની લેખનસે, જીન્હેં બનાયા !!!

સાખી.

વામેં નહિ નિદ્રા લિખી, નહિ સમતા કો ભાગ,
કામી પુરૂષ બનિતાકો વામે, કિયો ચિત્ર અનુરાગ,

દોહો

જગત કુલ છાંડ નિકસ જાવે
ભાતુકિ ચીર ન ઉર લ્યાવે

નકરૂં ચિતમેં વિવેકઆવે
પિછસે આપહિ પછિ તાવે.
મિથ્ર જાતિકિ પદવિ પાવે.
નિરંતર નિજ ચિત સકુચાવે.
સમઝકર યહ લાવનિ ગાવેં
સારકો સાર તત્વ પાવેં

રંગત સિદ્ધિ.

હમ શાહેર અહુમદાવાદ મધ્ય રહેતેહેં.
મુનશી કવિ હર્ષદ સુંદિર સબ કહેતેહે.
શુચિ સંત પુરૂષકો પ્રબોધ હમ લહેતેહેં
પુરૂપાર્થ કાર્ય હિત સુખ દુઃખ ઉપર સહેતેહેં
સજ્જન ગુનિ પંડિત જગત મધ્ય જેતેહેં,
તિનકો હમ ઉતમ ચાતુરિ ફલ દેતેહેં.
ગુનિજન સુજાન વો સાર સકલ લેતેહે.
કવિ હૃદય ચિત્રકો ચિતાર ઉર લહેતેહેં;
જ્યોં બિચાર ચિતમેં આયા ત્યોં લિખા ગયા મન માનીકા
ઉસી જગાપરં—હુવા કિસ્સા બમન મુગલાનીકા,

ઉસી૦ હુવા૦— (૧૫)

બમ્મન મુગલાની
કિસ્સા સમાપ્ત.